

Franciska's onschuldige aarde

Colofon

ISBN: 978 94 6365 485 2

1e druk 2022

© 2022, Piet van Sabben

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Franciska's onschuldige aarde

Piet van Sabben

francisca

onlangs kwam ik haar tegen
met strikken in het haar een
droom ze is al zo lang dood
maar toen ik 's morgens wakker
werd zag ik direct die strikken
weer die schelpen kinderschoot
die galgjes over vlakke borst en
dat gesmokte lijfje rijglaarsjes
elegant als zij die droegen haar
en zij droeg – ongeweten – mij

of er een zon scheen of het waaide
het is me vast ontgaan het wonder:
dat ik ongezien mezelf zag in
een hemel vóór 't bestaan

-o-

Voorwoord

In de jaren twintig tot en met vijftig van de twintigste eeuw vonden wereldschokkende gebeurtenissen plaats die de geordende verbanden in veel samenlevingen in Europa ernstig verstoorde. In Nederland was deconfessionalisering daarvan zeker niet de geringste. De gevolgen van Rerum Novarum, het aanklaarten van de ‘Sociale Questie’ in het algemeen...Wat leek de materiële vooruitgang van veel paupers nog in de weg te staan? Eén wereldoorlog was echter voldoende om dat optimisme te dempen. Ook al was er in de jaren twintig een korte opleving, de erop volgende economische malaise versterkte het gevoel van onmacht en ongeloof structureel.

Hoe weerklonk dat schokkende wereldgebeuren in de kleine kring van een gezin, een familie? Hoe verging het ‘de microkosmos’ onder druk van ‘de macro ontwikkelingen’?

Hoe raakte een confessionele natie zo verward en verstrooid dat ze tenslotte grotendeels in agnostisch of atheïstisch veranderde? Dat en meer komt in dit boek uitvoerig aan de orde, maar dan aan de hand van het gezinsleven van een familie, die niet veel meer wil dan er het beste van maken.

Opa Sieger, dochter Fransie(Ciska), schoonzoons Bram en Hannes, kleinzoon Cees en anderen, waaronder de juffrouw niet de minste is, geven dit levensspel – waarin plots niet ontbreken – zijn alledaagse vorm.

Triviale veranderingen van dag tot dag die in een ruime halve eeuw de wereld voor niet-ingewijden tot een terra incognita hebben gemaakt, verleidden Ciska aan het eind tot de uitspraak: ‘We bewaren geheimen voor elkaar die je – als je niet doof bent – overal van de daken hoort schreeuwen.’

Zijn er nog geheimen? De dingen die we eeuwen aan elkaar doorgaven, lijken steeds minder waard te worden. Het overige – zeer specifieke – is maar toegankelijk voor enkelen. En zij bepalen de afloop.

André, de dammer verwoordt het op zijn manier:
'Wát nieuws, het enige echte nieuws komt aan het einde.'

-o-

Rockanje, november 2022

Deel 1

1955

De ceremoniemeester had ze geheel volgens het boekje geïnstueerd, maar het lukte de zes dragers – allen familieleden van de gestorvene – niet om in de pas te lopen. Na een gedwongen stop en hernieuwde start smolten hun stappen tenslotte samen en werd de overledene in geforceerd synchrone schokjes naar zijn groeve gedragen. Achter hen volgde de rest van het gezelschap, zo'n kleine veertig mannen, vrouwen en kinderen.

'Kijk ze nou 's klooiën met die kist,' zei een van hen tegen zijn buurman.

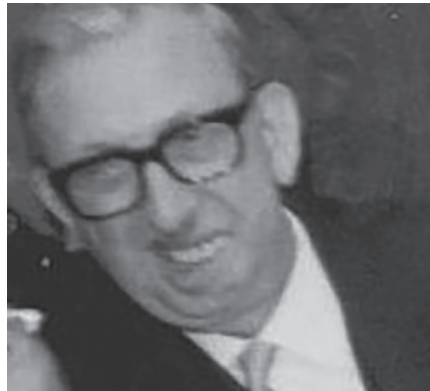
'Vind je 't gek,' antwoordde deze, 'jij komt toch ook op verjaardagen? Tenminste vier van dat stel zijn 't nog nooit eens geweest. 't Zou vreemd zijn als 't nu wel lukte!'

'Als ze hem maar wel in de lucht weten te houden,' besloot de eerste, 'ze kunnen toch godverju wel één dag de vrede bewaren.'

Eenmaal rond het gedolven graf leek de harmonie volkomen. Er werd gezwegen of gefluisterd. De ceremoniemeester kondigde de eerste spreker aan: een leeftijdgenoot van de andere sekse. Die vertelde grinnelend dat ze nog had 'knietje gevreeën' met de dode en haalde een herinnering op aan een warme dag op het strand, rieten strandstoelen en opgerolde broekspijpen. Je zag de glimlach langs de gezichten golven.

Oom Ko

Oom Herman

Vervolgens een van de schoonzoons, Ko. Zijn schoonvader, Van der Laan, was nog niet zo'n slechte geweest, vond hij. Als hij de laatste jaren maar niet zo zwijgzaam geworden was, had hij hem nog wel tot het communisme kunnen bekeren.

'Helaas, 't heeft niet zo mogen zijn,' besloot hij.

Een van de andere zwagers, Herman, al decennialang bekend met de neiging tot agitprop van de spreker en zelf een ijverig katholiek, sloeg uit verontwaardiging toch een hand voor zijn mond en schudde vervolgens lang het hoofd. Als derde voerde een kleinzoon, Cees jr., het woord. De jongen, die sinds kort schoolmeester was, had er zijn best op gedaan.

Hij vergeleek zijn opa met de manden die hij heel zijn leven gemaakt had: stug, weerbarstig, sterk maar uiteindelijk wrak, zwak en leeg. De beeldspraak vond echter geen weerklank of bleef onbegrepen. Tenslotte bedankte een der dochters, Ciska, alle aanwezigen en nodigde ieder die dat wilde bij haar thuis uit, voor de koffie. Het echte begraven was voor de vaklui.

Daar, bij Ciska, stevende een oom van vaderskant (Cees sr.) direct op de jonge schoolmeester af en gaf hem een stapeltje brieven.

'Hier, ze zijn nog van je vader. Ik heb ze zestien jaar bewaard. Dit leek me een goeie gelegenheid om afscheid van ze te nemen. Zie maar wat je ermee doet.'

En hij voegde zich weer bij de rest, Cees in verwarring achterlatend.

Midden boven Cees jr. de schoolmeester.

1911

Negen dagen na de geboorte van zijn vierde, Ciska, hoorde Van der Laan op de Koninginnedag-kermis in Leiden dat zijn huis in brand stond. Terug in zijn straat trof hij een smeulende puin hoop en een massa volk.

Degenen die hem herkenden, maakten zwijgend ruimte om hem het volle zicht op de treurnis te bieden. Hij was maar even verdwaasd – dacht een moment zelfs te dromen – maar ging na dat hij gehoord had dat zijn familie ongedeerd was, vervolgens het huis van de slager binnen waar zijn gezin voor dat moment onderdak had gekregen. Zijn oudste, een jongen, Siem en de veroorzaker van de brand, maakte zich – begrijpelijkerwijs - zo klein mogelijk. De twee jongere zusjes leunden nog ontdaan tegen zijn vrouw aan die, de baby op haar schoot, in een leunstoel zat. Hij boog zich over haar heen en nam het kleintje in zijn armen. Haar grote, wijd open ogen emotioneerden hem.

‘Dronkenmansverdriet,’ mompelde zijn vrouw toen ze hem zag volschieten. Zij was met hem de vertedering voorbij. Niets dan plicht bond haar nog aan deze drinkebroer en godloochenaar.

‘Je kent je plaats niet,’ had ze te vaak gezegd, ‘vraag vergeving.’

Ze leek te wedijveren met Job.

Maar hij had weinig op met haar Job.

De gebeurtenis hield hem maandenlang flink bezig en in zijn stamkroeg schitterde hij door afwezigheid. Maar al binnen een half jaar waren de gezinsleden weer herenigd in hun op de oude plek herbouwde huisje. Van der Laan werkte behalve in loondienst steeds vaker voor zichzelf. Hij probeerde voorraden van grondstoffen en producten te vormen en bouwde een eigen klan-tenkring op. Tenslotte waagde hij het erop en werd zelf onder-nemer. Eerst in Leiden, vervolgens – omdat daar rond 1914 de

vraag naar zijn producten groot was – in Hellevoetsluis en ten slotte, toen de spoeling daar te dun werd, in Haarlem.

Zijn vrouw verdroeg hem lijdzaam. In Hellevoetsluis had ze haar vijfde gebaard, weer een meid.

Cisca, die hij nu Fransie noemde, ontwikkelde zich verstandelijk goed, maar kon niet lopen. De dokter noemde het Engelse ziekte, zijn vrouw een straf van God en hijzelf domme pech. Wel was ze zijn oogappel.

-o-

Oma v.d Laan

Er zijn mensen die tegen alles en iedereen iets te zeggen hebben. Nooit behoeven ze enige aansporing, altijd staat de mond in de spreekstand, schijnbaar wachtend op een aanleiding maar in feite slechts gedurig afwegend welke ze zullen kiezen uit de talloze die zich voordoen. Een stofje op een tafelblad? Een opvliegende vogel? Een medemens in de buurt?

Praten!

Communicatie tussen mensen is een levensvoorwaarde en we danken alle verworvenheden van onze tijd aan de omstandigheid dat er ooit, in een ver verleden, twee schepsels wanhopig probeerden elkaar iets duidelijk te maken en daar, niettegenstaande grote moeite, moedig mee doorgingen tot het lukte. Over de verfijningen die taal geperfectioneerd hebben en de daaruit voortvloeiende technische en andere vaardigheden kunnen we kort zijn: ze hebben ons op de maan gebracht en we kunnen nu, lopend in Appingedam, met onze neef die tegelijkertijd tijdens een

korte vakantie het Andesgebergte beklimt, van gedachten wisselen. We hebben gepraat en praten om de wereld te doorgronden, maar ook om andere redenen. Taal is ook een instrument om het binnenste van jezelf naar buiten te keren, het allerpersoonlijkste mede te delen. Van die potentie wordt op verschillende wijzen – en soms amper – gebruik gemaakt. Want er zijn er met een omhulsel als van varkensblaas waar woordenstromen vrijelijk doorgang hebben en rijkelijk uitzicht bieden op een fel belichte binnenzijde. Anderen hebben een huid als een burcht, de brug over een diepe slotgracht waarin roofvissen schuilen, hoog geheven en alle openingen in de stenen kolos voorzien van blinden. Ongenaakbaar. Alle pogingen van de medemens om in contact te treden, lijden schipbreuk. Alleen een enkel éénlettergrepig woord ontsnapt af en toe aan de burchtvoogd en dan nog slechts als door een blijde afgeschoten, zo kwetst het de wederpartij. Goddank is er iets dat deze soms pathologische staat van isolement verzacht, opheft zelfs...

Zie je tot je grote verbazing echter iemand van wie je weet dat hij nooit tot enige verbale intimiteit te bewegen is, opeens actief betrokken bij een levendige discussie. Niet te geloven. Onvoorstelbaar. Totdat je er getuige van bent dat de glazen nog eens worden volgeschonken.

Ook het omgekeerde gebeurt. De mens van wie je weet dat je hem onder water moet houden om de woordenstroom te stoppen, zit dan met ivoorkleurige fysionomie en zichzelf te veel een geschikt moment af te wachten om het gezelschap zwijgend, gebukt en stiekem te verlaten.

Ook dan: alcohol.

-o-

Sieger van der Laan, een Fries, behoorde tot de eerste categorie. Bijna altijd op slot, maar hij wist hoe zichzelf te ontsluiten. Hij communiceerde voornamelijk door middel van mimiek en gebaren. Of hij zich dat van jongs af aangewend had, is onbekend. Het

is echter aannemelijk dat hij de methode ontwikkelde onder invloed van het geloofsleven van zijn echtgenote, Maria Vreugdehil. Deze jonge vrouw was voor haar huwelijk een frisse, aardige meid met een niet onknap gezicht en glanzend zwart haar. Bij zijn pogingen om haar in te palmen kon Van der Laan de concurrentie maar net achter zich laten, zo begeerd was ze. Een meid die, zeer tegen de heersende moraal in, zelfs niet te verlegen was om een begunstigde jongeling flink in het kruis te tasten. Ze kwamen beiden uit een christelijk milieu, maar terwijl voor hem – van huis uit al niet erg volgzaam – het geloofsleven van zeer ondergeschikt belang was, had hij háár gedurende hun eerste huwelijksjaren steeds verder in de richting van een dociele volgzaamheid zien afglijden. Was het misschien een doodsbange reactie op haar vermeende jeugdzonden? Haar huidige evangelische geloofsijver belemmerde Maria nogal eens in de uitvoering van haar gezinstaken en dat zette de echtelijke verbondenheid soms danig onder druk. Van der Laan zocht zijn heil vaker buitenshuis en Maria vereenzelvigde zich – ook al door haar zwakke gezondheid - steeds meer met de slachtofferrol. En waar Van der Laan te veel geld uitgaf in de kroeg, daar gooide Maria het bij een uitgeverij van religieuze bladmuziek over de balk.

‘Maranatha, de Heer komt! Orgaan der Nederlandsche Tentzending’ werd door haar stukgelezen en de opwekkingsliederen uit Joh. de Heers ‘Zangbundel ten dienste van huisgezin en samenkomsten’ waren haar favorieten. In antwoord op Van der Laans krachttermen hief zij vaak ‘Het Haantje van den Toren’, ‘Het hutje bij de zee’, ‘Hosanna’ of

Fransie(Ciska) tussen twee van haar zusjes.

een andere populaire ‘gospel hymn’ aan. Zoals te verwachten viel leidden beider activiteiten niet tot een harmonieuzer huwelijksleven.

‘Je bent te trots, zondaar!’ zei ze vaak. ‘Het ontbreekt je aan ootmoed.’ ‘Er zijn al genoeg slaven,’ zei hij soms, maar meestal zweeg hij.

-o-

‘Ik had lieve ouders, die heel goed voor ons waren, maar ze pasten niet zo bij elkaar en dan hadden ze wel eens woorden,’ zou een van hun dochters, Fransie, hun incompatibiliteit bijna tachtig jaar later verwoorden.

De plakker die hij voor elk kind op de schoorsteenmantel neerlegde, voordat hij ’s morgens naar zijn werk vertrok, kon ze maar niet vergeten en het geluksgevoel waarvan ze overliep als hij op vrije zondagen met haar en de andere zusjes wandelde, nog minder. Af en toe tilde hij een van hen op en drukte die tegen zich aan. Om zo zijn verbondenheid tot uitdrukking te brengen.

‘Nou, dat voelde je goed hoor, als kind.’

-o-

Fransie deed het goed in Haarlem. Het gipsen harnas waarin ze haar eerste levensjaren gehuld was geweest, ging daar definitief af. Ze liep nu als een kievit en groeide als kool. Het werk waar haar zussen toe aangespoord moesten worden, deed zij met graagte. Ze had wat in te halen. Als haar broer zijn kleine zusje nu op zijn schouders wilde nemen, zoals hij eerder haar belangrijkste vervoermiddel was geweest, weerde ze hem woest af. Ook haar vader ging het niet slecht. Hij had binnen enkele maanden drie knechten aan het werk en Siem, de zoon, mocht zo nu en dan de kunst ook al afkijken. De avondmaaltijden – zeven man aan tafel – waren oases aan het slot van lange werkdagen. Van der Laan

voelde zich tussen zijn kinderen het best. Over hun hoofden heen lichtte dan soms zelfs het flakkerend schijnsel tussen zijn vrouw en hem weer even op. Bij het avondeten, te midden van het nageslacht, leek hun verantwoordelijkheid wel zwaarder te wegen en hielden ze zich in. Er leek op die momenten genegenheid te bestaan, ook voor elkaar.

-0-

Toen Fransie twaalf was en klaar voor het volle leven, zei haar moeder dat ze maar een betrekking moest zoeken. Ze was op school een vlijtige leerlinge geweest maar had in het laatste jaar toch gehunkerd naar de status van haar oudere zussen, die door dat ze al een dienstje hadden af en toe wat geld voor zichzelf mochten houden. Háár eerste baantje, in een kleermakersgezin, leverde een rijksdaalder per week op die ze 's zaterdags trots aan haar moeder gaf. Ze deed het drie jaar, toen vonden haar ouders het tijd worden dat ze, net als haar oudere zussen, een betrekking voor dag en nacht ging zoeken.

Ze voelde weerzin, maar ze begreep dat deze stap op de weg die ze aflegde niet overgeslagen kon worden. Ze zou het – iets wat ze zich nog niet kon voorstellen – ooit zonder haar ouders moeten doen. Het idee vond ze huiveringwekkend terwijl ze tegelijkertijd droomde van een onscherpe toekomst waarin velerlei vage voorstellingen spookten en haar ouders nauwelijks meer een rol speelden. Ook al voelde ze zich daar schuldig over, uitbannen kon ze hen niet, die wazige utopieën. Ze verzoende zich ermee door aan te nemen dat haar toekomstige vertrek misschien ook voor haar ouders niet plezierig zou zijn. Maar die konden, als ze hun dochters perspectief wilden bieden, ook niet anders dan ze tot deze 'vervolgopleiding' verplichten.

Ze kwam terecht bij een café-restaurant, een harde leerschool. Van 's morgens half zeven tot 's avonds half elf was ze in de weer. Er was altijd werk. Ze verdiende er veertig gulden in de maand die ze netjes afdroeg, zoals iedereen. Feest was het als ze eens

in de vier weken een zaterdagavond en zondag thuis was en ze dacht met weemoed terug aan de tijd dat ze nog bij de kleermaker werkte. Had ze zich toen wel gerealiseerd hoe goed ze het in die tijd had? Ze dacht van niet en ze besepte dat waarde aan iets toekennen een proces is dat pas achteraf gebeurt. Pas wanneer je het mist, als je het verloren hebt, wordt het een kleinood. En ze spande zich in om dat proces vóór te zijn. Te genieten van de dingen waarvan je nu al weet dat je ze straks kwijt bent. Soms probeerde ze daarover wel eens met haar oudere zussen te praten, maar ze ving meestal bot. Die waren achttien en zestien en vulden hun zeldzame vrije uurtjes met activiteiten die alles met hun veranderende hormoonspiegel te maken hadden en waarvan ze uitbundig genoten. Daar was Fransie nog niet aan toe. Ze bekeek de aan- en weer wegzwermende stroom vriendjes met scepsis en meed hun gezelschap. Ze zag hoe het gezinsleven haar langzaam ontglipte. Zelfs toen er in 1926 weer een zusje bij kwam, veranderde er weinig in haar levensritme. Ze was er niet echt meer bij betrokken omdat ze het overgrote deel van haar huidige leventje – wel onvrijwillig – bij anderen doorbracht. Het kwikzilverachtige nam af, haar bijdehand zijn maakte plaats voor assertiviteit, haar spontaneïteit voor bedachtzaamheid.

‘Fransie is aan het veranderen,’ zei haar vader tegen zijn vrouw en hij betreurde het dat hij de ontwikkeling die ze zelf beoogd hadden, vorm zag krijgen. Het knaagde aan hem.

-0-

Toen ze er niet veel later zelf over begon of ze niet weer thuis mocht komen, kreeg hij zin om te dansen. Ze zou in een dagbetrekking misschien nog wel meer kunnen verdienen en ze kon daarnaast haar moeder helpen in de huishouding en met de verzorging van de jongste boreling, Alie, prees ze zichzelf aan. Binnen twee weken had ze het voor elkaar: ze kwam in een groentenwinkel bij hen in de buurt. Ze zou behulpzaam zijn in de huishouding, bij het verzorgen van de kinderen en in de winkel.

Niet gering voor een grietje van net zestien, maar ze kon niet wachten eraan te beginnen. Ze verwachtte haar vertrouwde bestaan weer te kunnen oppakken, vergiste zich echter. Pas nu zou haar leven een beslissende wending nemen.

-o-

1927

De vrouw van de groentenboer zou over een paar weken bevalen. Daarom werd ze frequent door de baker bezocht, een oudere, al grijzende dame met het haar in een knot op het achterhoofd. Als ze de winkel binnen stapte en doorliep naar achteren, besteedde ze altijd even tijd aan Fransie:

‘Zo vrouwtje, jij bent ook al pittig bezig voor je leeftijd; zo oud ben je toch nog niet?’

‘Zestien jaar, juffrouw.’

‘Nou, d’r komt flink wat uit je handen hoor! M’n complimenten.’

Een andere keer vroeg ze waar ze woonde, wie haar ouders waren en waar ze op school geweest was.

-o-

Niet lang daarna, op een zaterdagavond thuis, stond er een jongeman aan de deur, die haar vroeg of ze met hem misschien naar de film wilde. Zijn moeder, legde hij uit, bakerde bij de groentenboer en had thuis over

Bram 16 jaar oud.